

Actuarie
Juaſti van Joannes
Medday in Acht. Dige

De vorderſchreven Joann. Jathvinn. Vriend, wed.
van Joannes Francijs Medday Landbouwer woon
binnen de Gemeente van Meerland, District van
Provincie vorderſchreven in qualiteit van Medday een
steltige overderste over Francijs Maria Thout, nodale
en Verwilt Meddayt syf minderjarige kinderen
haar inwoude tot het gemelde Meerland en ge
haar huwelyk gewooren dat den vorderſchreven van
Francijs Meddayt, de welke door d'uytwerkinge de
Jegensvondige domiel heeft in haar gedyde woon
Verstlaert.

Dat den vorderſchreven Joannes Francijs Meddayt
man en eygen vader van de vorderſchreven twee minder
kinderen, overleden den tweeden Meys achtthien huyde
acht en twintig, binnen de vorderſchreven gemeente van Me
alwaer, by syne laatste domiel heeft getued, gese Jm
Goederen den Prief uuygelycken, ney Jater met den vorder
Jgense revolute van Jathvinn, uykhte oftand van uyk
Jas is g'operat.

Meerland, den seven entwintigsten September achtthien
honderd acht en twintig.

Joanna Catharina vrocht

'Dus meer baete dan schuld'

Historische vermogensverhoudingen en de sociale last van erfrecht en erfbelasting

Pieter De Reu

'Hij heeft, vol ijver, lang gezwoegd,
en trouw zijn levensveld beploegd.
Maar, 't noodlot wil, dat hij, die zaait
niet steeds de rijpe vruchten maait.'

Deze woorden richtte de Gentse schrijfster Virginie Loveling in het voorjaar van 1901 aan haar overleden schoonbroer Louis Buysse. Dit deel van een langer gedicht verscheen op diens rouwprentje, bedeed door de familie na de begrafenis op 3 april, en verradt enkele onvoltooide ambities.¹ Louis Buysse was dan misschien niet plots gestorven, toch bleef hij tot zijn levenseinde investeren in het bloeiende familiebedrijf, de cichoreifabriek 'L. Buysse-Loveling' in het Oost-Vlaamse Nevele, en had hij nog enkele toekomstige verwezenlijkingen op het oog. Het was nu aan de nazaten om de ambities van de overleden nijveraar verder te zetten. Op de eerste herfstdag van dat jaar – nog binnen de wettelijke indientermijn van de aangifte van nalatenschap – verschenen de erfgenamen voor de registratieontvanger van Deinze.² Het drietal dat de boedelinventaris aan deze belastingambtenaar voorlegde, bestond uit de befaamde kinderen van Louis: fabrikant en romanschrijver Cyriel Buysse, advocaat en toekomstig volksvertegenwoordiger Arthur Buysse, en zakenvrouw en de latere politiek geëngageerde Alice Buysse. Zij meenden elk recht te hebben op een derde van hun vaders vermogen. Hun handgeschreven erfenisaangifte bevatte echter verschillende fouten en de registratieambtenaar had heel wat werk om overtollige documentatie te schrappen, kadasterinformatie na te zien en gemaakte schattingen te controleren. Daarop betaalden de kinderen hun deel in de belasting. Maar de rekeningen klopten niet, de registratieontvanger hield contact met de familie en begin december dienden de erfgenamen een tweede, aanvullende aangifte in. Na het definitief vereffenen van de belasting – waaronder een boete van 1,5 procent op de totale successierechten wegens de laattijdige kennisgeving – waren de fiscale en registratieverplichtingen vervuld. Zowel in historisch als in eigentijds perspectief blijkt deze administratieve rompslomp klein bier in vergelijking met de geringe te betalen erfbelasting. Hierna was het aan de volgende generatie – om het met de woorden van hun tante te zeggen – om vaders rijpe vruchten te maaien, en opnieuw te gaan zaaien.

De voorzijde van het rouwprentje van Louis Buysse.
Bron: Liberaal archief Gent,
fotoverzameling 'Buysse-Verschoore'.

- 1 A. Janssens, 'Industrieel erfgoed (VIII): de chicoreifabriek Buysse-Loveling te Nevele', *Driemaandelijks tijdschrift van de heemkundige kring Het Land van Nevele* (1987) 75–80; C. Van Roy, *Lijkrede Louis Buysse* (Nevele 1901).
- 2 De gegevens uit Louis Buysse's aangifte van nalatenschap werden dankbaar ontleend aan J. Hoeckman, 'Perikelen rond een erfenisaangifte', *Mededelingen van het Cyriel Buysse genootschap*, 28 (2012) 219–230.

Foto links: detail van de door vuur aangetaste nalatenschapaangifte van Joannes Francies Mestdagh, landbouwer te Merendree (overleden op 2 mei 1828). De aangifte was eind 1828 geregistreerd in het bevoegde belastingkantoor van Waarschoot. Maar tijdens de Belgische revolutiedagen plunderde een menigte het registratiekantoor en het archief werd op het dorpsplein in brand gestoken. Bron: Rijksarchief Gent, Archief van het kantoor der registratie van Aalter (1796–1960), nr. 245.

Een aangifte van nalatenschap is een onovertroffen historische bron voor de studie van historische vermogens in de moderne tijden. Ze geeft een unieke inkijk in de inboedels van Belgische huishoudens, op een welbepaald ogenblik tijdens de levensloop. De beschrijving van have en goed op het moment van overlijden wordt doorgaans terecht vergeleken met de beter gekende 'staten van goed' uit de periode vóór het einde van de achttiende eeuw. Hoewel lang niet voor elk huishouden uit het ancien régime zo'n boedelbeschrijving werd opgesteld, bleken deze staten reeds een heel representatieve bron voor het uittekenen van vermogenshiërarchieën.³ Het is niet verwonderlijk dat de vroegmoderne staten veelvuldig de lokale sociaaleconomische geschiedenissen schragen; verschillende van deze dorpschetsen zijn daarenboven heel lezenswaardig.⁴ Het is des te opmerkelijk dat de negentiende- en twintigste-eeuwse nalatenschapaangifte een veel minder nadrukkelijke rol is toebedeeld in academisch en lokaal-historisch onderzoek. Nochtans is de aangifte van nalatenschap een bron die volgens historicus Jos De Belder *fenomonaal rijk aan inlichtingen* is. Toen zijn vakgenoot Herman Balthazar begin jaren 1970 een kritische doorlichting van de bron en het hieraan gepaarde fortuinsonderzoek neerschreef, leek de weg vrijgemaakt voor het intensief aanwenden van de aangiften. Helaas werd het aangewezen pad zelden bewandeld: met enig voorbehoud kunnen we stellen dat er tot op heden geen balans van het gevoerde onderzoek in België kan worden opgemaakt.⁵ Dit artikel wil een lans breken voor het onderzoek naar de (verscheidenheid in) rijkdom van voorgaande generaties enerzijds, en specifiek voor het gebruik van de aangifte als historische bron anderzijds. Want op een paar vellen papier of in een bondig dossiertje liggen de onderzoeksmogelijkheden van erfrecht en erfenisbelasting besloten, en op hun beurt vullen de aangiften uit het verleden letterlijk honderden meter archiefplanken in de Belgische Rijksarchieven. Deze bijdrage toont eveneens de voornaamste valkuilen en wolfjizers – de aangifte is niet zonder meer te gebruiken in elk vermogensonderzoek. Toch levert het geschiedkundig onderzoek ontegensprekelijk meer baten dan nadelen op. Ik laat me hierbij leiden door de aangifte van nalatenschap die door de erven van Louis Buysse werd ingediend.

Een unieke bron, een representatieve bron?

Iedereen sterft. Bovendien heeft de Belgische wetgever zich steeds creatief getoond om bezit te belasten. Dit maakt van de aangifte van nalatenschap een

- 3 C. Schelstraete, H. Kintaert, D. De Ruyck, *Het einde van de onveranderlijkheid. Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het land van Nevele tijdens de 17de en de 18de eeuw* (Nevele 1986) 15–25; de auteurs geven er een uitvoerige bronnenkritiek op de 'staten van goed'. Zie ook de methodologische inleiding met eindnoten in R. Vermoesen, *Markttoegang en 'commerciële' netwerken van rurale huishoudens. De regio Aalst, 1650–1800* (Gent 2011) 19–34.
- 4 Bijvoorbeeld: A. De Vos, *Geschiedenis van Ertvelde* (Ertvelde 1971) 349–511 (hoofdstuk 6); L. Neyt, 'Hoofdstuk VI. De sociaal-economische ontwikkeling', in: *Geschiedenis van Sleidinge, deel 1* (Sleidinge 2006) 121–304.
- 5 Het is veelbetekenend dat pleitbezorger Herman Balthazar zijn onderzoek in ongeveer 16.000 nalatenschapaangiften voor de periode 1818–1851 nooit gepubliceerd kreeg. Zijn bronnenkritiek blijft nochtans van onschatbare waarde: H. Balthazar, 'Fortuinsen inkomensonderzoek (XIXe, XXe eeuw). Een kritische status questionis', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971) 329–349.

Het gezin De Sutter uit het Oost-Vlaamse Zomergem anno 1908, voor hun 'tijdelijke woonst' van stokken, zeilen en stro op het midden van de weg. De vader kon het pachtgeld van zijn huurhuis niet opbrengen en werd letterlijk met zijn hebben en houden op straat gezet. In zo'n keutergezin was er voor de kinderen weinig te erven: van de ouders zijn er in het belastingarchief geen aangiften van nalatenschap terug te vinden. Bron: fotoverzameling Pieter De Reu.

uitgelezen bron om een inschatting te maken van historische vermogensverhoudingen in België. Het is namelijk de schriftelijke neerslag van de belasting op de verkrijging van goederen: de 'erfbelasting', die men tot voor kort 'successierechten' noemde. Daarom waren de erfgenamen verplicht de 'erfgoederen' te beschrijven – in het beste geval waren het zowel gebouwen, gronden en huisraad, met hun respectieve omvang en waarde. De vorser krijgt evenzeer een inkijk in de manier waarop vermogens van de ene naar de andere generatie verhuisden: het 'erfrecht'. Kortom, de historicus is goed gedocumenteerd over erflater, erfgenaam, vermogen en onvermogen.

De geschiedenis van het erfrecht:

op welke manier wordt geërfd?

Het erfrecht behoort tot het burgerlijk recht. Het kende een weinig woelige geschiedenis sinds de introductie van het Burgerlijk Wetboek in 1804. In een lezenswaardig Engelstalig artikel stelde rechtshistoricus Dirk Heirbaut zelfs onomwonden dat '[it] became a boring subject'.⁶ Enkele thema's uit het erfrecht verdienen toch nog een grondige studie: relevant zijn de inperking van de afstammingsorden (vb. in 1919), de tarifiering van verkrijgingen door de langstlevende echtgenoot (vb. in 1817), de verbetering van de rechtspositie van de langstlevende echtgenoot (vb. in 1896) en de (precedenten) rechtspraak, de gunstregeling voor kleine erfenissen (in 1900). Niet enkel de rechtshistorische genese is interessant, ook de sociaal-economische gevolgen kunnen belicht worden. Economische historici hebben bijvoorbeeld zelden de familienetwerken bestudeerd.⁷

De geschiedenis van de erfbelasting:

hoe worden de vererfde goederen belast?

Op de geschiedenis van de erfbelasting wordt doorgaans een minder saai stempel gedrukt. Het gaf vele keren aanleiding tot parlementair geweld, en het bleek doorheen de geschiedenis een kneedbaar beleidsinstrument.⁸ De erfbelasting die we in Vlaanderen kennen is overigens gloednieuw, want ze is pas van kracht sinds nieuwjaarsdag 2015. De belasting maakt deel uit van de Vlaamse Codex Fiscaliteit en vervangt de voormalige successierechten. De Franse revolutie bracht de eerste wetgeving naar de Zuidelijke Nederlanden en sindsdien werd ze door heel wat wetgevende krachten hervormd (vb. in 1798, in 1817, in 1851, in 1913, in 1937). Een erg heldere inleiding tot de geschiedenis van de erfbelasting blijft de bijdrage van Stijn Van de Perre en Bart Van Der Herten.⁹

6 D. Heirbaut, 'A history of the law of succession, in particular in the Southern Netherlands-Belgium', in: C. Castelein, R. Foqué & A. Verbeke (red.), *Imperative inheritance law in a late-modern society. Five perspectives* (Antwerpen 2009) 65–83, voornamelijk 65–76.

7 Zie bijvoorbeeld de modelstudie J. Beckert, *Inherited wealth* (New Jersey 2008).

8 P. De Reu, 'De Belgische successiewetgeving in de eerste helft van de negentiende eeuw als spiegel voor de vorming van een belastingcultuur en een staatsidentiteit', *Pro Memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 12:2 (2010) 169–204.

9 S. Van de Perre & B. Van Der Herten, 'Heilige sterfhuisjes. Een overzicht van de successierechten in de Belgische gewesten, 1790–1913', in: R. Deblauwe & P. Janssens (red.), *Tweehonderd jaar frimairewet. De registratie- en successierechten in Vlaanderen, België en Europa. Handelingen van het Colloquium georganiseerd door de v.z.w. Fiskofoon en het Centrum voor Fiskale Geschiedenis (EHSAL) op 21 oktober 1999. Colloquiumnummer Tijdschrift voor fiscaal recht* (1999) 16–39.

Iedereen sterft, maar werd ook het bezit van elke overledene belast? Het was steeds de verantwoordelijkheid van de belastingplichtige zelf om de nalatenschap-aangifte correct en op tijd te 'declareren' aan de belastingambtenaar. Voor het opstellen van de tekst is de bemiddeling van een notaris nooit vereist geweest: aangiften worden met andere woorden niet bewaard in het notarieel archief.¹⁰ Men kan zich daarom vragen stellen over de betrouwbaarheid van de bron. Maar de belastingadministratie blijkt steeds een goede inschatting te hebben

10 De onderzoeker vindt de aangifte dus enkel en alleen in de archieven van de belastingadministratie terug: P. De Reu, 'Erfenisregeling in de moderne tijden. De erfenisaangifte als bron voor historisch en genealogisch onderzoek', *Vlaamse Stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis*, 45:6 (2009) 549–572, daar 563.

gemaakt van het te vererven bezit. Na het verrichten van heel wat schrappings-, reken- en controlewerk, liet de registratieontvanger van Deinze de kinderen van Louis Buysse elk bijna 380 frank aan successierechten betalen, goed voor 1,4 procent van de totale waarde van de goederen beschreven in hun aangifte. Dit was een voorlopige aanrekening, want de ambtenaar bleef aantekeningen maken en informatie vergaren. Op 4 december 1901 verzamelde het drietel nogmaals in het belastingkantoor. Enkele maanden eerder nog hadden ze immers een stuk grond over het hoofd gezien en de ambtenaar kon inmiddels enkele bedragen herschatten: uiteindelijk bleken de goederen 2.588 frank duurder, goed voor een belasting van zowat 400 frank per erfgenaam. Dit bevestigt het beeld dat we hebben van de registratieambtenaren, die over heel wat technische knowhow beschikten, van wie boekhouding steevast grondig gecontroleerd werd door hiërarchische oversten en die tot de meest efficiënte werknemers van de belastingadministratie behoorden. Ook eerdere generaties belastingambtenaren volgden de erfzaken goed op. In het Antwerpen van 1820 hield de registratieontvanger informatie bij van meer dan acht op de tien sterfgevallen.¹¹ De leemten in de fiscale boekhouding, samen nog geen veertien percent van de overlijdens, waren voornamelijk te wijten aan slordigheid. Doorgaans ging het om gestorven kinderen zonder bezit, of arme mensen van wie men geen erfenis vermoedde. De administratie was daarvan weliswaar op de hoogte, maar achtte het weinig zinvol om deze groep onvermogensden te documenteren. Over een grote groep van weinig vermogensden werd de registratieontvanger dan weer ingelicht door de gemeentelijke overheid. De burgerlijke stand stuurde geregeld overlijdensstaten door en leverde tevens 'certificats d'indigence' af. Deze certificaten waren bewijsstukken voor erfenissen die geen aanleiding gaven voor een te innen erfbelasting – doorgaans samengevoegd met de 'negatieve aangifte' die de familie bij de registratieontvanger indiende. Bovendien voorzag de wetgever sinds 1818 in een belastingvrij minimum.¹²

- 11 J. Bekers, *Erfenisaangiften als bron voor de studie van de sociale geschiedenis. Het Antwerpse in 1820 en 1860* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 1964) 40–43.
- 12 P. De Reu, *De erfenisaangifte. Broncommentaar* (Brussel 2011) 24.
- 13 F. Schuermans, *Inleidende studie van de vermogensstructuur en van de materiële cultuur op basis van erfenisaangiften. Turnhout en omgeving 1818–1850* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 1970) deel 1. Lees ook de terechte bemerking van Herman Balthazar over soortgelijk onderzoek van Jésus Ibarrola naar de aangiften in het Zwitserse Grenoble: Balthazar, 'Fortuins- en inkomensonderzoek (XIXe, XXe eeuw), 346.

Tabel 1 – Het aantal in de stad en op het platteland ingediende aangiften (1820–1850)

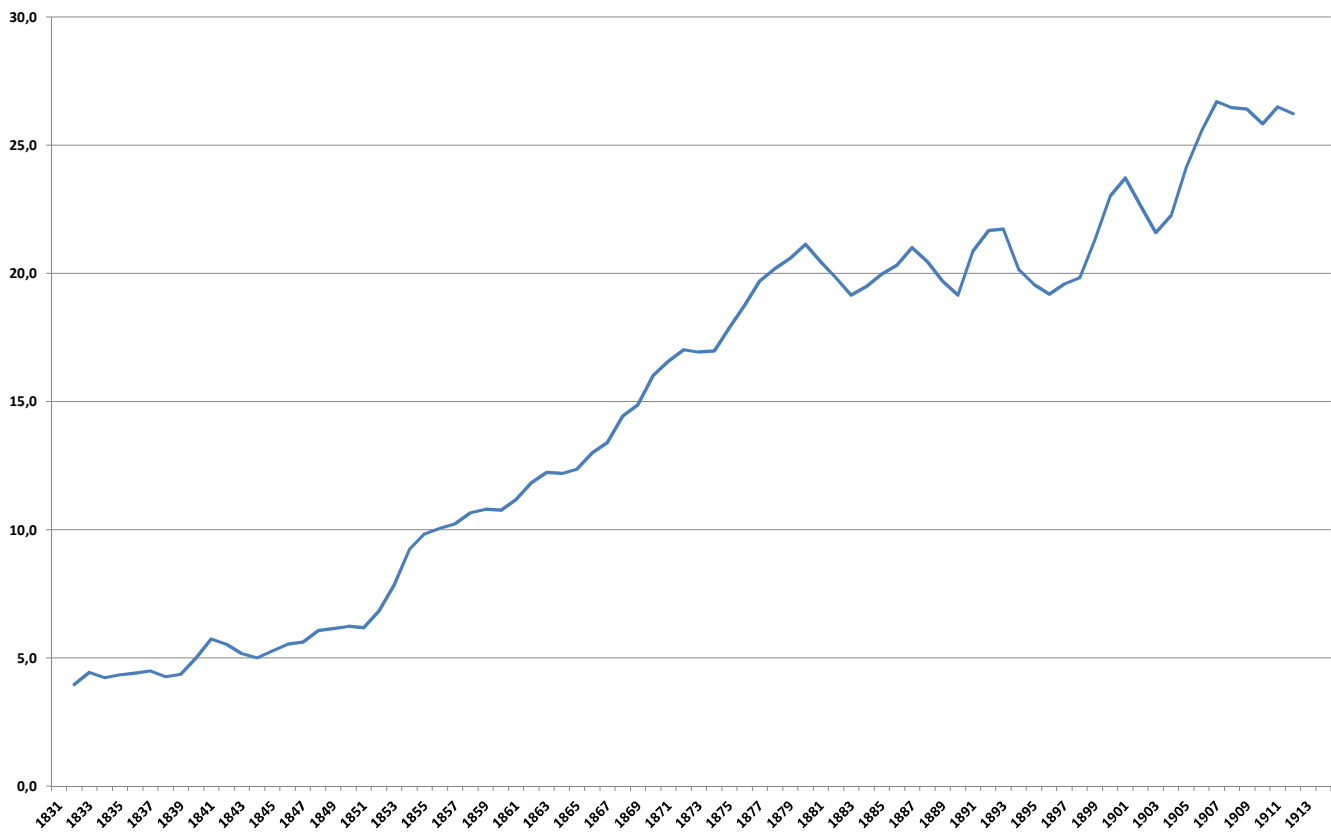
	Overlijdens		Aantal aangiften (in %)		
	Periode	Aantal overlijdens	t.o.v. overlijdens	positief	negatief
in Beveren	1820	ca. 125	65,6	40,2	59,8
in Antwerpen	1820	440	30,9	62,5	37,5
in het Turnhoutse	1818–1850	20583	37,2	61,2	38,8

Bronnen: Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der registratie van Beveren (1796–1965)*, nr. 202–204; J. Smessaert, *Geschiedenis van volk en land van Beveren, deel 3. Bevolkingsevolutie en bevolkingsstructuren* (Beveren 1986) 487–488 en 173–174; J. Bekers, *Erfenisaangiften als bron voor de studie van de sociale geschiedenis. Het Antwerpse in 1820 en 1860* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 1964) 44; F. Schuermans, 'Een onderzoek naar de representativiteit van de erfenisaangiften bij de studie van de vermogensstructuur. Turnhout en omgeving, 1818–1859', *Bijdragen tot de geschiedenis*, 55 (1972) 34. Voor Antwerpen gaat het om een steekproef.

Het aantal aangiften vergeleken met de overlijdens in dat teljaar (tabel 1), geeft niet zozeer een indicatie over de representativiteit van de bron. Het zegt alles over de grote regionale verscheidenheid in vermogensverhoudingen. Bovendien traden er verschillen op in bezitsaccumulatie tussen steden en het platteland.¹³ In 1820 liet dit contrast zich op deze manier optekenen: van de 125 Beverenaars die rond 1820 stierven, telden de registratieontvanger 82 erfslaters – maar liefst 49 aangiften bleken negatief.¹⁴ In het naburige Antwerpen waren er 440 overlijdens: van de 136 overlijdens die aanleiding gaven tot een aangifte, noteerde de belastingambtenaar 51 negatieve aangiften tegenover 85 boedelbeschrijvingen. Het kan wijzen op een veel grotere groep bezitslozen in de stad en vele 'rechte lijn' overgangen van uitsluitend huisraad of baar geld in de polders (zie verder).

- 14 De 'negatieve' aangifte werd weliswaar door de erfgenamen ingediend, maar het was een blanco document: de erfenis bevatte immers geen roerende en/of onroerende erfgoederen die door de fiscus belast werden.

Grafiek 1 – Evolutie van de opbrengsten van de Belgische erfbelasting in miljoen Belgische frank (1831–1914)

Bron: P. Clement, *De Belgische overheidsfinanciën en het ontstaan van een sociale welvaartsstaat, 1830–1940. Drie benaderingen* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 1995) bijlage 2. Hierin zijn eveneens de belastingen vervat, die onder de noemer schenkrechten vallen.

De belastingadministratie was steevast goed op de hoogte van wie erflater was en wie zonder bezit stierf – of het nu ging om minderjarigen of bejaarden, jonge celibatairen of weduwes. Dit is voor de historicus een grote troef: hij krijgt een beeld over het bezit in de hele samenleving, en over de bezitsovergang tijdens een generatiewissel. Ook de bezitsloosheid, hoe klein of hoe groot ook,

Het bewijs van onvermogen of het 'certificat d'indigence', in het voorjaar van 1853 verstrekt door de Wichelse burgemeester Pepijn Leonard D'Hooghe aan de erfgename van Maria Pollyn. Bron: Rijksarchief Gent, Archief van het kantoor der registratie en domeinen van Aalst (1796–1925), nr. 405.

verschafft hem unieke informatie. De informatie over vermogen en onvermogen uit individuele aangiften is eveneens waardevol en helpt bijvoorbeeld een familiegeschiedenis te schragen. Maar hoe goed kon de belastingadministratie de grootte en de waarde van het vermogen van overledenen inschatten?

Huizen, gronden en lege dozen? Op zoek naar roerende goederen

Volgens het toenmalige erfrecht had Pauline Loveling recht op het vruchtgebruik van de goederen, na het overlijden van haar man Louis Buysse.¹⁵ Er waren met andere woorden vier erfgenamen voor de erfenis. Weduwe Loveling verzaakte echter aan haar recht op vruchtgebruik: ze stelde daarvoor een onderhandse akte op, maandenlang voordat de belastingambtenaar de (eerste) aangifte registreerde. Op deze manier bevoordeelde ze haar kinderen. Bovendien kon ze het goed stellen met haar persoonlijke bezit, dat nooit tot de huwelijksgemeenschap had behoord en dat ze deelde met haar zus Virginie Loveling. In de eerste aangifte van vaders nalatenschap op 21 september 1901 somden de drie kinderen nog Paulines persoonlijke bezit op – elf percelen verspreid over het Oost-Vlaamse Meigem en Vosselare, samen goed voor bijna drie hectare grond. Maar de registratieontvanger in Deinze oordeelde met reden dat de goederen uit het matrimoniaal erfgoed niet in de aangifte van Louis Buysse thuis hoorden. Ze werden terstond geschrapt. De definitieve aangifte in december 1901 bevatte 49 percelen erfgoed, ruim 17 hectare die samen goed waren voor 83.795,11 frank. Hierin staken onder meer de fabriek, een magazijn, een ast en vele arbeidershuisjes. De drie kinderen Buysse erfden vanzelfsprekend geen lege dozen, maar wel een bloeiend bedrijf met fabrieksinfrastructuur en –machines, en gebouwen met meubelen en inrichting. Waarom lezen we het roerend goed dan niet in de aangifte? Het is niet omdat de aangifte geen roerend goed vermeldt, dat het niet bestond of, meer nog, dat het niet werd vererfd. De verwantschap met de overledene speelt hierbij een belangrijke rol.

15 Een beknopt rechtshistorisch overzicht over de rechten van de weduwe of weduwnaar is te lezen in J. Du Mongh, 'De reservataire erfpositie van de langstlevende echtgenoot 200 jaar na de Code Napoléon. Een chronologische en rechtsvergelijkende terugblik', in: C. Weyn (red.), *Over erven. Liber Amicorum Mieke Puelinckx-Coene* (Mechelen 2006) 119–152.

Die verwantschap kan uitgedrukt worden in een afstammingslijn.¹⁶

16 De Reu, *De erfenisaangifte*, 11–13.

Een verkrijging in de **rechte lijn**: door personen die rechtstreeks afstammen van de erflater, zoals de kinderen, of verwanten via de rechte opgaande lijn, zoals ouders en grootouders.

Een verkrijging in de **zijlijn**: door personen die slechts gemeenschappelijke voorouders hebben via de zogenaamde vaderlijke of moederlijke lijn, zoals broers en zussen.

Het is zaak om bij het analyseren van nalatenschapaangiften van overlijdens vóór 15 september 1913 steevast de afstammingslijn te onderscheiden. Indien Louis Buysse en Pauline Loveling kinderloos waren gebleven, had de vererving via de zijlijn verlopen. In dat geval kon de historicus niet alleen de omvang, maar ook de waarde van alle roerende goederen in de aangifte terugvinden. Sinds 1818 hoefden erfgenamen in de rechte lijn geen roerende goederen meer aan te geven, en ook van het vastgoed werd enkel de omvang beschreven – dus de oppervlakte en ligging, zonder de waarde van de huizen en gronden: de fiscus belastte de vastgoedverrijking in rechte lijn niet, maar bleef op deze manier wel op de hoogte van het bezitsverloop. Voor de verkrijgers in de zijlijn bleef de administratie streng. In de nalatenschappen waarbij broers, zussen, neven, nichten erfden, noteerden de erfgenamen keurig roerend en onroerend goed met hun respectieve waarde. Om de belastingadministratie in het krijt te treden, voerde de Nederlandse wetgever vanaf 1818 een plechtige eed in. Het is tegenwoordig haast niet te geloven, maar na het opstellen van de gedetailleerde

aangifte van de activa en passiva van successie waren de erfgenamen verplicht een plechtige verklaring af te leggen.¹⁷ Dit gebeurde voor de vrederechter 'dans la forme religieuse' en moest op het gemoed van de declaranten werken: de straffen en boeten op meened voorkwamen dat roerende goederen, vaak

17 De Reu, 'De Belgische successiewetgeving in de eerste helft van de negentiende eeuw', 186 en 190–191.

Het is zaak om bij het analyseren van nalatenschapaangiften van overlijdens vóór 15 september 1913 steevast de afstammingslijn te onderscheiden

minder zichtbaar voor derden, niet werden aangegeven. Omdat dit niet strookte met de Zuid-Nederlandse (katholieke) waarden en zeden, schaften de Belgische revolutionairen de erfeniseed terstond af: één van de eerste wapenfeiten van de jonge Belgische staat. Vanaf 1852 betaalden de erfgenamen in rechte lijn weer erfbelasting op vastgoed.

Voor wie individuele familievermogens volgt, kunnen deze abstracte regels heel ontmoedigend zijn. Het oude en reeds verdwenen patriciërgeslacht Wttenhove – uit te spreken als 'Uuttenhove' – beschikte tot de eerste helft van de negentiende eeuw over een gigantisch familievermogen. De telgen domineerden het administratieve, economische en politieke leven langs het kanaal de Lieve, in de streek tussen Gent en Eeklo. Hun liberale nazaten zouden na de eerste schoolstrijd zelfs rechtstreekse concurrenten worden van de familie de Hemptinne en het katoenhuis Lousbergs. Martinus Carolus Wttenhove was een rechtstreeks door de vorst benoemd griffier en handelaar in bouwmaterialen in bijberoep. Toen hij in de zomer van 1788 overleed, werd de meest omvangrijke staat van goed op dit platteland opgesteld. Lokaal-historicus Achiel De Vos schatte het netto fortuin van vader Martinus Carolus op maar liefst 13.334 ponden 2 schellingen (69 percent onroerend, 31 percent roerend).¹⁸ Op 10 januari 1828 overleed diens halfbroer Pieter Antoon, voorheen onder meer actief als jurist, griffier, burgemeester en wijnhandelaar. Het is een zegen voor de onderzoeker dat hij geen erfgenamen in de rechte lijn naliet. Zijn aangifte van 5 juli 1828 illustreert verschillende uiterlijke tekenen van welstand, openstaande schulden en diverse kredietrelaties, zijn beroepsactiviteit in de late jaren 1820 of de vele gezondheidsproblemen aan het levenseinde.¹⁹ De waarde van Pieter Wttenhoves erfenis bedroeg 37.088,14 frank activa en 13.657,27 frank passiva, goed voor een nettobedrag van 23.430,87 frank. Maar het grote kapitaal van zijn halfbroer Martinus Carolus moet voornamelijk gezocht worden bij de zoon en weduwe, op het moment van Pieter Antoons heengaan nog actief in het bedrijf in bouwmaterialen. Helaas werd de erfenis de komende generaties in rechte lijn vererfd²⁰: de omvang van 29 percelen in de aangifte van weduwe Martinus Carolus Wttenhove (overleden op 14 januari 1833), de omvang en de waarde van 59 percelen in de aangifte van zoon Judocus Bernard Wttenhove (overleden op 9 maart 1854), de omvang en de waarde van 300 percelen in de aangifte van de schoonzoon van Judocus Bernard Wttenhove (Jan Baptiste De Schepper, overleden op 23 januari 1889). De onderzoeker vindt er slechts enkele kalkschuren en fabrieksgebouwen, maar geen infrastructuur en zo goed als geen andere roerende goederen.

Door het technische karakter van de successiewetgeving verscheen een eerste Belgisch handboek pas in 1848, van de hand van Benjamin Resteau. In 1852 publiceerde hij nog een appendix na het verschijnen van de nieuwe successiewet van 1851.

18 A. De Vos, *De geschiedenis van Waarschoot. Eerste deel: Waarschoot vóór de Franse Revolutie* (Waarschoot 1990) 75–76.

19 Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der registratie van Aalter (1796–1960)*, nr. 245.

20 Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der registratie van Aalter (1796–1960)*, nrs. 259, 295 en 330.

Wie de materiële cultuur van (een groot deel van) de negentiende eeuw bestudeert, kan dus best de erfslaters opzoeken die hun vermogen in de zijlijn vererfden. Soms konden de aangiften van de nalatenschap heel nauwkeurig zijn: dit soort van kleurrijke beschrijvingen danken we aan het feit dat de aangifte van de erfbelasting tevens een registratiefunctie vervulde. In het geval dat na een overlijden meerdere partijen konden erven, is het meer waarschijnlijk dat er een gedetailleerdere boedelinventaris in de archieven opduikt. Het loont beslist de moeite om de boedelbeschrijvingen in te kijken van personen uit de burgerij of mensen actief in industrie en handel. Maar ook het historische landbouwersbezit vormt een goudmijn, zoals de erfenisaangifte van landbouwster Anne Vioen uit Beveren aantoont.²¹

21 Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der registratie van Beveren (1796–1965)*, nr. 203.

De inboedel in de nalatenschapangifte van landbouwster Anne Catherine Vioen († Beveren, 4 februari 1820)

Anne Vioen stierf op haar boerderij van 0,15 hectare, met daar:

- * de keuken: 1 tafel, 6 stoelen, 5 tinnen borden, 12 faienceborden, 12 kopjes, 20 lepels, 2 beugelflessen, 2 koffiekannen, 1 weegschaal, 1 spaan, polijststenen, 1 lamp, 1 lantaarn, 2 kandelaars, kaarsdovers, 1 horloge.
- * de melkruimte: 1 ijzeren kookketel, 4 gewone kookketels, enkele potten, 1 slijpsteen, 1 boterkarn, 1 melkzeef, 1 karnton, 2 deksels.
- * de (woon)kamer: 1 houten bedstee met matras en rolkussen, 7 paar beddenlakens (onderlakens en bovenlakens), linnengoed, 4 kussenslopen, 2 kleerkasten, 1 tafel, 2 tafellakens, 2 stoelen, 5 glazen, 1 koffer, 1 schietijzer, weefdraad, 1 wijwatervat en verschillende spullen op de schoorsteenmantel.
- * de 'kleine kamer': 1 houten bedstee met strozak, rolkussen, beddenlakens en -dekens. Haar kledij was bij de aangifte van de nalatenschap reeds verkocht.
- * de zolder: 1 koffer, 1 weegschaal, 1 maatbeker, flessen, spades en 6 hectoliter rogge.
- * de kelder: 1 watermolen, 2 vaten, 4 aardenerken borden.
- * de stallen: 2 koeien, met een mestvaalt op het binnenhof.
- * het binnenhof: hakhoutstapel, enkele bussels stro, bijenkorven, 1 kruiwagen, 1 repel.
- * de schuur: 2 ladders, onverwerkt vlas, 1 vat, hakhout, enkele staken, aardappelen. Daarnaast nog opgeslagen: 1 kleine watermolen, 1 wagen, 1 spade, manden, harken en dorsvlegels, 3 deksels.

Daarnaast bestond het erf nog uit een aaneengesloten stuk akkerland van 0,73 hectare, waarop een pachtrecht rustte. Deze achterstallige inkomsten gingen nu naar de erfgenamen. Tijdens haar leven inde Anne Vioen tevens het pachtrecht op een akkerland met een oppervlakte van 1,63 hectare. De landbouwster bezat op het moment van overlijden heel wat baar geld. Dankzij enkele 'actieve schulden' hadden de erfgenamen nog geld te goed uit twee obligaties en een hypotheaire rente. Maar ze had haar nazaten ook belast met 'passieve schulden': begrafenis kosten en een openstaand loon voor de dienstmeid.

Dat maakte deze rekening: na aftrek van 209,13 gulden passiva, bleef van de 1.289,91 gulden activa nog een netto som over van 1.080,78 gulden. De goederen konden worden verdeeld en de som werd door de registratieontvanger belast met een successierecht, te betalen door de erfgenamen: twee broers, haar zus en een nicht uit Sint-Gillis-Waas. Weduwnaar Gillis Dhondt bleef vruchtgebruiker van de helft van de goederen – volgens een eerder opgemaakt huwelijkscontract.

Peilen naar welvaart

De totale vastgoedwaarde van 83.795,11 frank in Buysses aangifte doet vermoeden dat het gezin tot de sociale groep van bemiddelde families behoorde, zelfs voor wie de koopkracht aan het begin van de twintigste eeuw moeilijk kan inschatten. Bovendien bevatte de erfenis ook fabrieksinboedel en huisraad of

Wie de materiële cultuur van (een groot deel van) de negentiende eeuw bestudeert, kan dus best de erflaters opzoeken die hun vermogen in de zijlijn vererfden

baar geld, die voor de toenmalige belastingadministratie en de historicus helaas verborgen blijft. Daarenboven lijkt de geschatte waarde die door de registratie-ontvanger met achterhaalde kadasterinformatie werd geverifieerd, een onderschatting. De bedrijfssite in Nevele alleen al werd eind 1901 geschat op 81.927,64 frank. Elf jaar later reeds kreeg de infrastructuur een – weliswaar overgewaardeerd – gewicht mee van 132.800,00 frank: een stijging van meer dan zestig percent, die niet alleen door historische inflatie kan worden verklaard.²² Zulke beschrijvingen schetsen het welvaartspeil van een huishouden, een familiedynastie of een hele sociale groep; soms eerder vaag, maar af en toe ook heel treffend. Maar interessanter is het om verschillende aangiften met elkaar te confronteren. Het schetst een vroegere samenleving, met de verschillende vermogensverhoudingen die ze orde gaf en waarvan niet enkel de gegoede burgerij deel uitmaakte. Zo'n seriële benadering van de aangiften moet cijferreeksen opleveren, geschraagd door kwalitatieve informatie over erflater, erfgenaam, vermogen en onvermogen. Het analyseren van de honderden dossiers vergt veeleer rekenkundige dan belastingtechnische verwerking. Bij deze ontledingmethode geeft de bron slechts traag haar geheimen prijs aan de onderzoeker. Dit is te wijten aan het tijds- en arbeidsintensieve karakter van dergelijk archiefonderzoek. Nochtans liggen de onthullingen te wachten op moedige vorsers, in de archieven van de talrijke belastingkantoren uit de negentiende en twintigste eeuw. Enkele cijfers tonen de veelheid aan te doorploegen archieven aan: het registratiekantoor Beveren telt voor de periode 1818–1894 14.700 aangiften, het registratiekantoor van Hoogdele telt voor de periode 1830–1909 13.300 aangiften, het tweede registratiekantoor van Kortrijk telt voor de periode 1800/1801–1884 23.410 aangiften. Met de inhoudelijke analyse van deze tienduizenden aangiften wordt de welvaartsverdeling in het Waasland, midden- en zuidoost-West-Vlaanderen in kaart gebracht.

Het kantoor van Waarschoot bijvoorbeeld suggereert het vroege negentiende-eeuwse welvaartspeil, waar in de periode 1809–1816 zowat elke drie weken een aangifte van nalatenschap – van een overleden dorpsgenoot, die tijdens het leven over een zeker vermogen beschikte – geregistreerd werd. Ter vergelijking: de ambtenaar van burgerlijke stand turfde tijdens deze acht jaren welgeteld 1.098 overlijdens. Toevallig omvatten de 137 aangiften ook 137 woningen, het leeuwendeel betreft Waarschootse huizen.²³ Vier keer kwam een woning voor die uit tien of meer vertrekken was opgetrokken, een kwart van de erflaters beschikte over een gebouw met vijf tot zes kamers en de helft van de overledenen stelde het met vier tot vijf kamers. Bijna tien percent woonde slechts als pauper in een woonkamer. Of het was een hut opgetrokken op een inslag van de straat – 'une chaumière' – die kon verhuurd worden aan een plaatselijke wever of klompenmaker. De huisraad van de minder vermogende groepen was elementair: haardgerei, een tafel met een paar stoelen, een kafbed, een koffer, een kast. Meestal was er een weefgetouw of een spinnewiel aanwezig om in de levensbehoeften te voorzien.

22 Hoeckman, 'Perikelen rond een erfenisaangifte', 225.

23 De Vos, *De geschiedenis van Waarschoot*, 164. De Waarschootse huizen kunnen dus vergeleken worden met twee archiefstukken in het gemeentelijk archief, namelijk: de vooroorspronkelijke kadastrale aanwijzende tafel uit 1813 en het 'Denombrement der [1057] huizen' uit 1823. Verschillende sociaal-geschiedkundigen menen dat de aangiften van vóór 1818 te weinig bruikbaar zijn voor grondige analyse: tussen 1796 en 1817 betaalden erfgenamen namelijk een 'overgangsrecht na overlijden', een registratierecht op de nagelaten goederen van de overledene. Het was dus nog geen verkrijgingsbelasting (op het eigen erfdeel). Dit betekende dat er voor één overledene meerdere aangiften konden bestaan: de erfgenamen dienden ze in verschillende belastingkantoren aan te geven, naargelang het soort van erfgoed en de plaats waar het werd aangetroffen. Maar omdat de toenmalige belastingadministratie nauwelijks vrijstellingen verleende en zodoende iedereen en alle soorten goederen belaste, is het toch waardevol om deze 'Franse' aangiften ook in historisch onderzoek te verwerken (bijvoorbeeld op een inductieve manier)!

De totale geldsommen in de nalatenschapangifte vormen een goede waarde-meter voor welvaart – het stelt de onderzoeker in staat om sociale stratificaties te maken. Tussen 1809 en 1816 beschikte één op drie erflaters op het Waarschootse platteland over een kapitaal van hoogstens 500 frank; even veel overledenen beheerden een vermogen van 2.000 frank en meer. Per zes erflaters registreerde de belastingambtenaar een kapitaal van meer dan 5.000 frank. Tussen 1843 en 1850 – nu op het Turnhoutse platteland (337 aangiften)²⁴ – was de kapitaalspreiding bij vermogenden een stuk ongelijker: bijna zes op de tien erflaters bezat hoogstens 800 frank; de waarde van bijna één op de tien nalatenschapkapitalen bedroeg meer dan 6.400 frank. Binnen deze groepen kunnen wetenswaardige diepteanalyses gemaakt worden. Historica Carine Desmul deed vermogensonderzoek voor industrieel Kortrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw. Ze deelde haar studie op in twee delen: de vermogensverhoudingen bij de Kortrijkzananen met een vermogen bij overlijden van meer dan 20.000 frank, en een dieptestudie van de drieëndertig lijnwaad-handelaars die ze in de stad aantrof.²⁵ Met enig voorbehoud en op basis van een kleine steekproef onderscheidde ook Herman Balthazar professionele strata in het Gentse van 1850: ‘particulieren’, groothandelaars-fabrikanten en kleinhandelaars.²⁶ Hij deed dit aan de hand van de beroepen die in de bron zelf waren aangegeven. Het is een uitnodiging om de steekproef uit te breiden, en de beroepscategorieën verder af te lijnen en te confronteren met andere historische bronnen.

24 Schuermans, *Inleidende studie van de vermogensstructuur*, 320.

25 C. Desmul, *De ondergang van een traditioneel linnencentrum. Kortrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw een inleidende studie met behulp van erfenaangiften* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 1970) deel 1, 113–149 en 150–168.

26 Balthazar, ‘Fortuins- en inkomensonderzoek (XIXe, XXe eeuw)’, 343–344. Balthazar zag hoezeer schuldenopbouw verschildte naargelang de socio-professionele groep waartoe men behoorde.

Tabel 2 – Begrafeniskosten in Antwerpen (1820–1860), volgens beroepsgroep (Belgische frank)

	Vrij beroep of rentenier	Landbouw	Ambacht	Diensten	Losse arbeid	Beroeploos	Onbekend
in 1820	554,0	260,3	255,0	232,8	104,4	265,6	344,6
in 1860	638,5	304,5	280,0	1098,8	–	607,0	159,5

Bron: J. Bekers, *Erfenaangiften als bron voor de studie van de sociale geschiedenis. Het Antwerpse in 1820 en 1860* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 1964).

Relatieve welvaart is ten slotte af te lezen uit de begrafenis-kosten (tabel 2). Tussen 1820 en 1860 hielden de beroepsgroepen elkaar in balans. In de niet-gedefinieerde en de beroeploze groep waren er enkele verschuivingen, maar rekening houdend met de historische inflatie bleven de verhoudingen van de uitvaartkosten toch gelijk. Enkel voor de dienstensector, voornamelijk stedelijke handelaars, waren de begrafenis-kosten verveelvoudigd. Zelfs zonder een zeer welstellende kommissionaris [sic] in fondsen – met een geschat vermogen van 77.768 frank aan vastgoed en 32.773 frank roerende goederen (en 2.416 frank aan begrafenis-schuld) – bleef de gemiddelde uitvaartkost op 770 frank steken.

Verkrijgingsstrategieën bij een erfrecht ‘om de grond te breken’

In januari 1913 werd de naamloze vereniging ‘Établissements L. Buysse-Loveling’ boven de doopvont gehouden. De stichters waren broers en zus Buysse, samen met vier aangetrouwde familieleden. Cyriel Buysse, Arthur Buysse en Alice Buysse hadden hun erfdeel die hele tijd in onverdeeldheid gehouden. Om problemen bij het uit mede-eigendom treden uiteindelijk te omzeilen, hadden ze in 1913 de naamloze vereniging gesticht²⁷: want aandelen waren veel eenvoudiger te verdelen dan het vastgoed dat deze vertegenwoordigden. De immobiliën uit vaders erfenis werden integraal ondergebracht in het bedrijf; onder de dagdagelijkse leiding van Alice konden de fabrieksarbeiders van ‘L. Buysse-Loveling’ de cichoreiwortels en bieten blijven verwerken. Een

27 J. Hoekman, ‘Cyriel Buysse. Twintig jaar bestuurder van de firma Buysse-Loveling N.V. te Nevele (1913–1932)’, *Mededelingen van het Cyriel Buysse genootschap*, 18 (2002) 111–129, daar 114–115.

Rond 1885 werd de familie Buysse vermoedelijk gefotografeerd door Arthur Buysse (1864–1926). We herkennen een rokende Louis Buysse (1830–1901) naast schoonzus Virginie Loveling (1836–1923), echtgenote Pauline Loveling (1832–1909) naast zoon Cyriel Buysse (1859–1932). Linksonder zit de nog jonge dierenvriend en latere bedrijfsleidster Alice Buysse (1868–1963). Bron: Liberaal archief Gent, fotoverzameling 'Buysse-Verschoore'.

inventieve maar late regeling bij gebrek aan een degelijke vermogensplanning van vader Louis Buysse. Zogenaamde delingen kwamen in het verleden vaker voor (tabel 3). De verhouding van het aantal erfenisovergangen en het aantal modale vastgoedtransacties op de Gentse immobiliënmarkten was twee op drie.²⁸ De delingen die na nalatenschapverkrijgingen plaats vonden, maakten één van de acht vastgoedtransacties uit. In Zeveneken steeg het aantal zelfs tot 15 percent van alle transacties.

Tabel 3 – Vastgoedtransacties in het arrondissement Gent (1845–1859)

	Aantal aangiften	Jaarlijks gemiddelde	Aantal transacties	Delingen (in %) t.o.v. transacties
Eke	189	12,6	341	12,3
Sint-Martens-Latem	199	13,3	334	12,9
Zaffelare	576	38,4	963	12,9
Zeveneken	387	25,8	660	14,7

Bronnen: Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der registratie van Kruishoutem (1796–1969)*, nr. 35–53; Rijksarchief Gent, *Archief van het vijfde kantoor der registratie van Gent (1808–1869)*, nr. 54–72; Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der burgerlijke akten en het kantoor der successierechten van Gent (1796–1940)*, nr. 30–62. Bij de Zevenekse en de Zaffelaarse aangiften staken respectievelijk 3 en 7 schenkingen.

De veelheid aan delingen in de negentiende eeuw wijst onder meer op een karige interesse om vóór het levenseinde aan erfrechtplanning te doen. Toch werd het erfrecht in België traditioneel volgens het egalitair stelsel geregeld: elk kind kreeg een gelijk erfdeel. Deze modus operandi was reeds wijdverspreid in de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden, en werd geüniformeerd door de Franse republikeinse wetgeving.²⁹ De regels over het erfrecht in het Burgerlijke Wetboek vormden een 'machine à hacher le sol': tijdens de Franse revolutiejaren zou het

28 Vaak woonden de erfaters in het dorp zelf: 44 percent in Sint-Martens-Latem, 52 percent in Zaffelare, 56 percent in Zeveneken.

29 E. Wolf, *Peasants* (New Jersey 1966) 73–77; A. Verhulst, *Précis d'histoire rurale de la Belgique* (Brussel 1990). Paul Lamartine Yates stelde dat '[i]n Belgium the old-established custom is to divide the property equally among the children, and the Napoleonic code no more than dotted the i's and crossed the t's of the established tradition': geciteerd in E. Vanhaute, 'Ricardo in Flanders. Landlords and tenants in Flemish agriculture in the 18th and 19th centuries', in: B. van Bavel & P. Hoppenbrouwers (red.), *Landholding and land transfer in the North Sea area (late Middle Ages–19th century)* (Turnhout 2004) 67–85, daar 80.

Het personeel van de fabriek Buysse-Loveling rond de eeuwwisseling. Bron: Liberaal archief Gent, fotoverzameling 'Buysse-Verschoore'.

de macht van de grondadel breken, ten voordele van de kleine boerenstand. Deze kleine boeren kwamen echter zelf in de onderdrukking door het steeds meer versnipperende areaal. Elke generatie weer dienden de keuterboeren opnieuw te beginnen met de uitbouw van een eigen doening. De Britse antropoloog John Berger beschreef deze boer en zijn cyclische levenshouding heel treffend: '[w]at hij zich ten doel stelt is het overdragen van de (in vergelijking tot wat hij heeft geërfd zo mogelijk beter gewaarborgde) middelen om te overleven aan zijn kinderen. Zijn idealen liggen in het verleden; verplichtingen heeft hij aan de toekomst, een toekomst die hij zelf niet mee zal maken. Na zijn dood gaat hij niet over naar de toekomst – zijn notie van onsterfelijkheid is anders: hij keert terug naar het verleden.'³⁰ Door de versnippering geraakte het grondbezit in eigendom in de verdrukking. Deze tendens ving aan vanaf het midden van de zeventiende eeuw en vele kleine eigendommen gingen ten onder in het tweede kwart van de negentiende eeuw. Dit bleek een saturatiepunt.³¹ Historicus Eric Vanhoute becijferde de eigendomsverbrokkeling in zijn vermaarde artikel over het grondbezit in negentiende-eeuws Vlaanderen.³² In Oost-Vlaanderen bijvoorbeeld zag hij het aantal huishoudens met (een deel van hun) uitbating in eigendom slinken van 50 percent in 1845 naar 41 percent in 1895.

Hoe klein de belastingaanslag ook was, toch diende de erfbelasting steeds te worden betaald. In het meest nadelige geval maakte de keuter zijn erfdeel te gelde

Niet alleen het erfrecht maar ook de erfbelasting zelf werd op de korrel genomen. Reeds in 1837 vestigde Joseph Ferdinand Toussaint de aandacht op de winsten van kleine boereneigendommen die om de vijftienvintig jaar haast integraal naar de schatkist vloeiden. Dus zowat elke generatie. De open brief van deze (utopisch-)socialistische denker werd reeds in Vanhoutes 'Chacun est propriétaire ou espère le devenir' tegen het licht gehouden.³³ Toussaints inschatting is vooralsnog moeilijk te toetsen. Hoe klein de belastingaanslag ook was, toch diende de erfbelasting steeds te worden betaald. In het meest nadelige geval maakte de keuter zijn erfdeel te gelde. De tendens tot verbrokkeling en de last van de erfbelasting werden zelden zo herkenbaar en beknopt geïllustreerd door een tijdgenoot als door Emiel Vliebergh, jurist en professor aan de in 1892 gestichte Leuvense 'School voor Politieke en Sociale Wetenschappen'.³⁴ 'Het getal eigenbeërfd boeren vermindert. Ons erfenisstelsel is hiervan de groote oorzaak. Gewoonlijk laat de landbouwer-eigenaar niets anders na dan zijn winning. De gelijke verdeling in natuur, onder al de kinderen, kan niet gebeuren: de winning wordt dus te koop gesteld, of overgenomen door één der erfgenamen, die zich dan bovenmate in de schuld steekt om het deel van broeders en zusters uit te betalen.' Deze sociale lasten hebben de landbouwersmentaliteit tot vandaag gekneed. Het blijft een taaie levenswijze om slechts één generatie verder te denken; om de kleinkinderen moeten de ouders zich maar bekommeren. Bovendien leeft ook een bewuste erfplanning verder: het streven van boeren-huishoudens naar een eenkindgezin was in de twintigste eeuw in opmars.

30 J. Berger, *Het varken aarde* (Amsterdam 1990) 226–227.

31 E. De Laveleye, 'The land system of Belgium and Holland', in: J. Webb Probyn (red.), *Systems of land tenure in various countries* (Londen-Parijs-New York 1881) 197–242, daar 228 (oorspronkelijke tekst uit eind jaren 1860); E. Vanhoute, 'Ricardo in Flanders', 80: 'As Seebohm Rowntree put it: 'Naturellement, la loi belge, qui prescrit la division des propriétés entre les enfants au décès (sic) du propriétaire, tend à l'occasionner un morcellement excessif du sol'.

32 E. Vanhoute, 'Chacun est propriétaire ou espère le devenir. Het grondbezit in Vlaanderen, begin 19de-begin 20ste eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 26 (1996) 105–131, daar 114.

33 Vanhoute, 'Chacun est propriétaire ou espère le devenir', 105–131.

34 E. Vliebergh, 'De landbouw en de landelijke bevolking in België sedert 1830', *Dietsche Warande en Belfort*, 6:12 (1905) 409–440, daar 426.

Vermogenshiërarchieën

De aangifte van nalatenschap kan op een eerder inductieve manier bestudeerd worden, door bijvoorbeeld de verspreiding van goederen in kaart te brengen of de materiële cultuur van de vroegere samenleving te duiden. Met vroegmoderne staten van goed wordt de expansie van de aardappelteelt nagegaan of turven historici de bezitstoename van horloges en uurwerken. In de aangiften van na 1796 is een identiek onderzoek mogelijk naar de verbreiding van maïs (Turks koren). Of naar de aanwezigheid en verdere popularisering van de fiets (vélocipède). Nieuw onderzoek kan ons hierover inlichten.

De onderzoeker van de aangifte moet dus oog hebben voor de verschillende vrijstellingen, de veranderingen in de belastbare goederen en de belaste afstammingslijnen

Wie voorrang wil verlenen aan het onderzoek van vermogensverhoudingen in het verleden, moet de grotere structuren van bezit en onvermogen kaderen en kan hierin de regionale verscheidenheid aan het licht brengen. Samen met de analyse van hele reeksen nalatenschapaangiften, is er een grote dosis bronnenkritiek nodig. De sociale historicus loopt het gevaar zich te verliezen in het doolhof van de fiscaaltechnische details. Toch is het noodzakelijk om deze details te kennen en zich op die manier rekenschap te geven van wat de vermogensbronnen voor de onderzoeker verborgen houden. 'Om een verkeerde interpretatie te voorkomen dient men voorafgaandelijk de opeenvolgende wetten ter zake te kennen', merkte historicus Jan Buntinx hierover op.³⁵ De historische studie naar bezitsverhoudingen werd leven ingeblazen door onder meer het pionierswerk van de Franse historica Adeline Daumard. Haar onderzoeksresultaten gepuurd uit duizenden erfenisaangiften werden meermaals kritisch geannoteerd en bijgestuurd. Toch blijven haar cijferreeksen over Parijs gegeerd in recent bezitsonderzoek: het zijn niet toevallig haar gegevens die de econoom Thomas Piketty dankbaar gebruikt in zijn veelbesproken *Le capital au XXIe siècle*.³⁶ Meer nog dan de fel gehekkelde onderzoeksmethode van de Franse erfenisaangifte was het de Belgische aangifte van nalatenschap die door opeenvolgende belastingwetgeving werd bijgestuurd. De onderzoeker van de aangifte moet dus oog hebben voor de verschillende vrijstellingen, de veranderingen in de belastbare goederen en de belaste afstammingslijnen. Het is daarenboven aangewezen om per teljaar een inschatting te maken van de grootte van de onderzoeksgroep: bij voorkeur verzamelt de sociale geschiedkundige de bevolkingsaantallen, de sterftcijfers en desgevallend de samenstelling van de bevolking volgens leeftijdsgroep. Slechts op deze manier kunnen de vermogensverhoudingen binnen de hele negentiende- en twintigste-eeuwse Belgische samenleving doorgrond worden.

Het optekenen van het historische bezit van veelvermogenden (rijk) tegenover weinig bezittenden (arm) levert stof op om een inschatting van de sociale en economische ongelijkheid in het verleden te maken – zoals de studies van de Italiaanse historicus Guido Alfani of de Franse econoom Thomas Piketty aantonen. Aan de hand van een kleine steekproef is dezelfde bezitsconcentratie

35 J. Buntinx, 'Dode archieven spiegels van levende instellingen', *Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België. Handelingen van het colloquium te Brussel, 15–18 IV 1975* (Brussel 1977) 31. De krijtlijnen zijn te vinden in de onderzoeksgids P. De Reu, *De erfenisaangifte. Broncommentaar* (Brussel 2011).

36 Over het werk van Adeline Daumard schreef Thomas Piketty: ' [I]l apparaît clairement que ces chercheurs ont dû faire face à d'importantes difficultés matérielles pour collecter et traiter leurs données. Ces complications d'ordre technique absorbent souvent une bonne part de leur énergie et semblent parfois prendre le pas sur l'analyse et l'interprétation, d'autant plus que ces difficultés limitent considérablement les comparaisons internationales et temporelles envisageables. Dans une large mesure, il est beaucoup plus facile d'étudier l'histoire de la répartition des richesses aujourd'hui que par le passé. Le présent livre reflète en grande partie cette évolution des conditions de travail du chercheur. T. Piketty, *Le capital au XXIe siècle* (Paris 2013) Inleiding. Hij schreef specifiek over vererving in T. Piketty, *On the long-run evolution of inheritance. France, 1820–2050* (Paris 2010).

af te lezen in de top tien percent van de erfslaters in Antwerpen als in Parijs. Zij bezaten er het vastgoed in de stad (tabel 4).

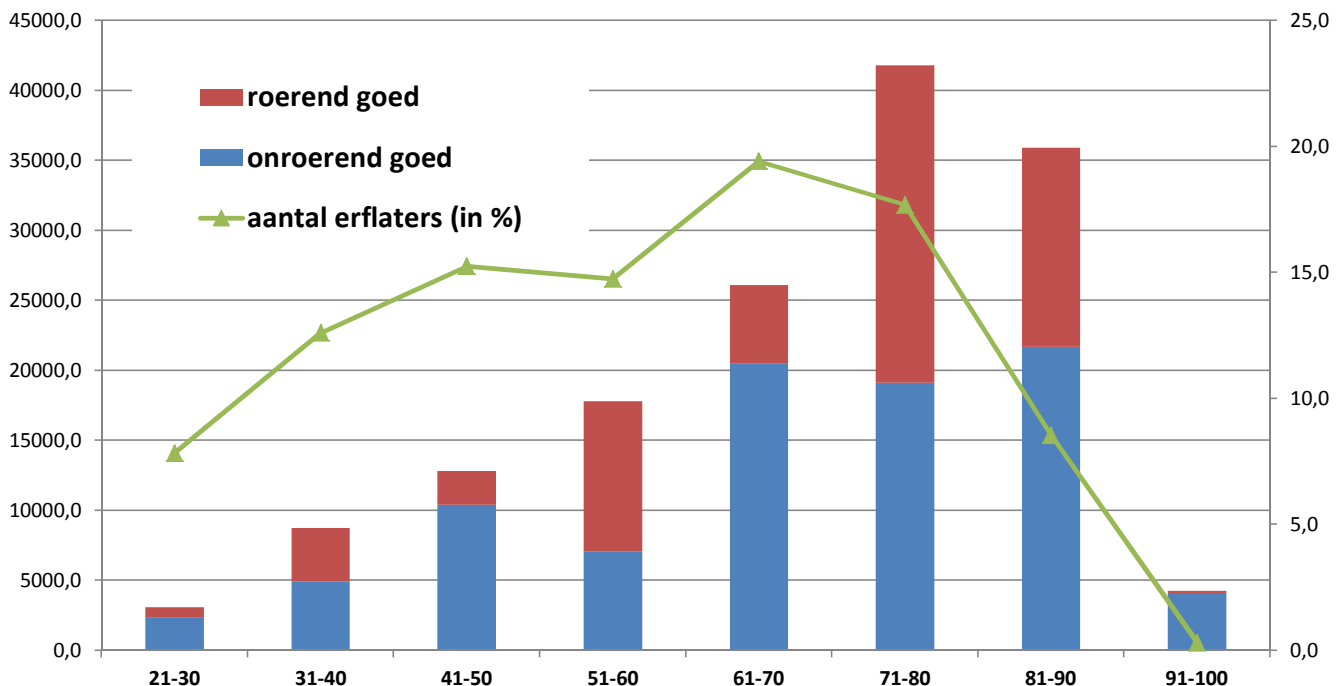
Tabel 4 – Stedelijke vermogensconcentratie bij het overlijden, in Antwerpen en Parijs (1820–1860)

	Antwerpen		Parijs	
	Top 1%	Top 10%	Top 1%	Top 10%
in 1820	25,9	96,1	57,3	97,6
in 1860	43,3	96,0	51,0	96,9

Bronnen: eigen berekeningen op basis van J. Bekers, *Erfenisaangiften als bron voor de studie van de sociale geschiedenis. Het Antwerpse in 1820 en 1860* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 1964) 78–79 en 122–124; T. Piketty, G. Postel-Vinay & J. Rosenthal, 'Wealth Concentration in a Developing Economy. Paris and France, 1807–1994', *The American Economic Review* 96.1 (2006) 243.

De gegevens over het vermogen van de rijkste inwoners zijn veelzeggender. Aan het begin van de negentiende eeuw was het bezit veel ongelijker verdeeld in De Franse hoofdstad dan in Antwerpen. Een toplaag in Parijs beheerde haast zestig percent van het vastgoed, terwijl een even grote groep in de Vlaamse havenstad een kwart van het vermogen in handen hield. Vier decennia later bleef de ongelijkheid groter in Parijs, maar de verschillen waren uitgevlakt. De Parijse bezitsconcentratie was zelfs afgenomen en Antwerpen had ondertussen een sterke inhaalbeweging gemaakt.

Grafiek 2 – Gemiddelde waarde van een Antwerpse erfenis in Belgische frank (1820–1860), per leeftijdsgroep

Bron: J. Bekers, *Erfenisaangiften als bron voor de studie van de sociale geschiedenis. Het Antwerpse in 1820 en 1860* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 1964). In deze grafiek worden enkel de activa verrekend.

Een detailbeeld volgens leeftijdsgroepen toont hoe tijdens deze periode de vermogensaccumulatie doorheen de levenswandel bleef stijgen (grafiek 2). Van een afbouw van bezit in het voordeel van de volgende generaties was er vóór het overlijden amper sprake. Bejaarde Antwerpenaren vergaarden wel veel meer roerend kapitaal.

De passiva verrekend met de activa bieden een nauwkeuriger beeld van de bezitsverhoudingen. De schuldenlast was na vier decennia eveneens hoger geworden. Even opvallend is het feit dat ook het vastgoed in de nalatenschappen vaker met hypotheek was verzwaard.³⁷ Net zoals voor Gentse industriëlen in 1850, werden in 1820 en 1860 enkele sterfhuizen van Antwerpenaars afgesloten met rode cijfers. Deze schuldenlast werd uiteraard afgewenteld op de volgende generatie. De erfgenamen moesten deze sociale last door het erfrecht torsen. Ook in 1820 dienden erfgenamen 82 aangiften van Beverenaars in – waaronder 49 zogenaamde negatieve aangiften en 19 boedelbeschrijvingen met enkel actief of een netto-totaalbedrag onder de 300 gulden.³⁸ 14 aangiften van kleine en grote bezitters bevatten schulden, gaande van 1,1 procent tot maar liefst 96,3 procent van de waarde van de activa. Gemiddeld bedroegen de passiva er dertig procent van de baten.

Plaatselijk ondernemer Louis Buysse poseert voor de fotograaf. Bron: Liberaal archief Gent, fotoverzameling 'Buysse-Verschoore'.

37 Bekers, *Erfenisaangiften als bron voor de studie van de sociale geschiedenis*, 130.

38 Op basis van Rijksarchief Gent, *Archief van het kantoor der registratie van Beveren (1796–1965)*, nr. 202–204; J. Smessaert, *Geschiedenis van volk en land van Beveren, deel 3. Bevolkingsevolutie en bevolkingsstructuren* (Beveren 1986) 487–488 en 173–174.

Besluit

De aangifte van nalatenschap leent zich tot het uitstippelen van een erg gedetailleerd vermogensonderzoek voor het België van de negentiende en twintigste eeuw. De informatie uit individuele aangiften werpt een interessante blik op enkele personen, een familienetwerk of -dynastie. Deze ogenschijnlijk doffe belastingbron licht de geïnteresseerde niet alleen in over het familiepatrimonium van de Buysse, maar hint tevens naar de relaties tussen de verschillende gezinsleden en het beheer van het bedrijf. De onderzoeksresultaten van een aaneengesloten reeks aangiften bieden eveneens verfrissende perspectieven. Dit artikel richtte de blik op enkele steden en gemeenten in Oost-Vlaanderen en Antwerpen. Bij de verwerking van zo'n massa aan gegevens is een grondige kennis van de (wijzigende) vorm en inhoud van de aangifte noodzakelijk. Maar de onderzoeksmogelijkheden tonen aan dat deze inspanning op zijn minst 'batig' is. Deze bijdrage botste terloops op verhalen van erfregeling en vermogensplanning, kredietrelaties en schuldenopbouw, de plaats van roerende goederen in de bezitsgeschiedenis, de leeftijdsgebonden vermogensaccumulatie of de regionale verschillen tussen stad en platteland. Historisch bezitsonderzoek op basis van de nalatenschapaangiften – een tot nog toe verstomd onderzoeksdomein – kan ons beslist veel meer inzichten opleveren over vermogen, onvermogen, erfaters, erfgenamen.

Beredeneerde bibliografie

België hinkt achterop in de studie naar historische vermogensverhoudingen voor de negentiende en de twintigste eeuw. De redenen voor dit verstomde onderzoeksdomein zijn vaak voor de hand liggend – zoals het technische karakter van de bron zelf, de veelheid aan te doorploegen gegevens, de veelmazige zoekstrategie of een zekere impopulariteit van kwantitatieve geschiedenis. Nochtans had het onderzoek een goede ambassadeur met H. Balthazar, 'Fortuins- en inkomensonderzoek (XIXe, XXe eeuw). Een kritische status questionis', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971). Deze kritische doorlichting blijft een stevig fundament, evenals de tweede herwerkte en aangevulde uitgave van H. Balthazar, J. De Belder, J. Hannes & J. Verhelst, *Bronnen voor de sociale geschiedenis van de XIX^{de} eeuw (1794–1914)* (Leuven 1965) van pagina 50 tot 55. Handiger in en completer voor het gebruik van de bron is echter P. De Reu, *De erfenisaangifte. Broncommentaar* (Brussel 2011), dat ook verschillende archiefverwijzingen en zoekstrategieën aanreikt.³⁹ De onderzoeksresultaten blijven schaars – als we voorbijgaan aan de analyse van fiscale statistieken op geaggregeerd niveau, zoals verricht door onder meer Juul Hannes.⁴⁰ De weinige voorbeelden reiken toch heel verfrissende benaderingen aan. Rita Mertens bijvoorbeeld ging in een verkennend onderzoek na uit welke 'familievermogens' nieuwe kloosterzusters werden gerekruteerd door de verschillende orden en gemeenschappen: R. Mertens, 'Vrouwelijke religieuze roeping tussen 1803 en 1955. Casus: de congregatie van Zomergem en de Zomergemse vrouwelijke religieuzen', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 10:3/4 (1978) 419–479.

Het buitenlands onderzoek is beter gestoffeerd. Voor Frankrijk volstaat het om de naam van Adeline Daumard te vernoemen, die een halve eeuw onderzoek verrichtte naar Parijse vermogensverhoudingen en een hele generatie sociale historici inspireerde. Het is niet verwonderlijk dat de studie van bezit zich heel snel op de sociale groep van de elite richtte. Voor Engeland kennen we onder meer de bijdrage van F. Thompson, 'Life after death. How successful nineteenth-century businessmen disposed of their fortunes', *Economic history review*, 43:1 (1990) 40–69. De Nederlandse bourgeoisie is beschreven door B. de Vries, 'Amsterdamse vermogens en vermogensbezitters, 1855–1875', *A.A.G.-Bijdragen*, 12 (1986) 199–216 en Jaap Moes. Laatstgenoemde schreef het knappe artikel J. Moes, 'De voltooide fortuinen van Leidse textielabrikanten aan het einde van de negentiende eeuw', *Textielhistorische Bijdragen*, 36 (1996) 97–123. Recenter is zijn monografie J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848–1914* (Hilversum 2012). Pagina's 52 en 53 gaan dieper in op het gevoerde onderzoek en het bronnenmateriaal.

39 Ook de kritische besprekingen van de Nederlandse 'memories van successie' kunnen een welgekomen hulp zijn: N. Bos, 'De memories van successie. Een veelbelovende bron voor veelsoortig onderzoek', *Spiegel Historiae*, 24 (1989) 120–126, daar 124 e.v.; R. Hol, 'De memorie van successie. Aspecten van de erfenisaangifte in de 19de en begin 20ste eeuw', *De Nederlandsche Leeuw*, 121:9/12 (2004) 288–299.

40 J. Hannes, *De mythe van de omgekeerde transfers. Fiscale prestaties van Vlaanderen, Wallonië en Brabant, 1832–1912* (Roeselare 2007) 8–12. Voor Nederland blijft N. Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw* (Amsterdam 1984) bijzonder inspiratievol.

Biografie

Pieter De Reu (*1985) werkte vijf jaar als onderzoeker in het Rijksarchief Beveren en het Rijksarchief Gent, vooraleer hij eind 2012 aan de slag ging binnen de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Daar bereidt hij zijn doctoraatsstudie over de uitbouw van de moderne Belgische fiscale staat voor (periode 1830–1914), gefinancierd door FWO-Vlaanderen. Hij publiceerde eerder over het Belgische belastingverleden, de wordingsgeschiedenis van de fiscus en de archiefvorming binnen de belastingadministraties. Verdere interesses zijn plattelands- en landbouwgeschiedenis, industriële geschiedenis en de studie van eigendomsstructuren doorheen de achttiende tot de twintigste eeuw (Pieter.DeReu@UGent.be).